

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl: 3, Sayı: 12, Aralık 2017, s. 77-87

Doç. Dr. Osman ÖZKUL

Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
oozkul@sakarya.edu.tr

AHMET ŞUAYB VE TARİH FELSEFESİ

Özet

Bu çalışma, Türk Edebiyatının önemli şahsiyetlerinden birisi olan Ahmet Şuayb ve Onun Osmanlıca "20. Asırda Tarih" isimli makalesinin sadeleştirilmesini içermektedir. Makalenin çevirisine geçmeden önce Ahmet Şuayb hakkında kısa bir biyografik bilgi verilmiştir. Daha sonra makalenin çevirisine yer verilmiştir. Makalede Yirminci Asırda Tarih filozoflarının tarih telakkileri incelenmektedir. Ayrıca tarihi incelemelerdeki ilmi usuller anlatılmaktadır. Eski tarihçilerin ve çağdaş tarihçilerin bakış açıları karşılaştırılmaktadır. Ayrıca tarihi eserlerdeki hitabet ve belagatin önemine değinilmektedir. Yazar, bu eserlerde tarihçilerin okuyucuları etkilemek için, nasıl parlak ve güzel ifadeler eklediğinden söz etmektedir. Yirminci Asır tarihçileri ise, tarihin gelişme çizgisine belirlemeye çalışmaktadırlar. Bu konuda Alman filozofu Hegel ile Fransız edebiyatçı Taine'i örnek vermektedir. Ahmet Şuayb'ın ilerlemeci ve pozitivist tarih felsefesinin etkisi altında kaldığı anlaşılmaktadır. Bunu gösteren bir yöntem anlayışı makaleye yansımaktadır. Ona göre tarihteki tekâmül kanunu insanları bütün telakkilerini değiştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Şuayb, Tarih, Felsefe, Edebiyat, Yöntem, Tekâmül

AHMET ŞUAYB AND PHILOSOPHY OF HISTORY

Abstract

This work is about Ahmet Şuayb, one of the most important figures of Turkish Literature, and simplification of his article named as "History in the 20th Century" which is in Ottoman Turkish. Before the translation of the article, a short biographical information was mentioned about Ahmet Shuab. Then the translation of the article was included. In the article, historical considerations of the history philosophers during the twentieth century is examined. Besides, scientific methods in the historical examinations are explained. Viewpoints of ancient historians and contemporary historians are compared. In addition, the significance of oratory and rhetoric in historical work are mentioned. Author discusses how historians add bright and beautiful expressions to influence readers. The Twentieth Century historians try to determine the progress line of the history. In this context, German philosopher Hegel and the French men of letters Taine are shown as examples. It is understood that Ahmet Şuayb is under the influence of progressive and positivist philosophy of history. A method which shows this situation is reflected in the article. According to him, the law of evolution in history has changed people's all considerations.

Keywords: Ahmet Şuayb, History, Philosophy, Literature, Method, Evolution

Servet-i Fünun edebiyatçıları içinde başka türlerle uğraşmayarak, edebi çalışmalarını yalnız tenkid alanında toplayan tek şahsiyet Ahmed Şuayb (1876-1910)tır. İstanbul'da doğup Hukuk Fakültesi'ni bitiren Ahmed Şuayb, bütün çalışmalarını hukuk ve edebiyat alanlarına yöneltti. Hayatını kazanmak için meslek olarak hukuk alanını seçmiş ve kısa zamanda ilerleyerek Hukuk Fakültesi'nde İdare Hukuku Muallim Muavinliği'ne (doçentliğine) getirilmiştir. Sonradan, aynı dersle birlikte Devletler Hukuku dersi profesörlüğüne, İlk Öğretim Genel Müdürlüğü'nde, Sayıştay Başsavcılığı'nda bulundu. İdare hukukuna ait çalışmaları Hukuk-ı İdare (1910) adı ile basılmıştır.

Mehmet Cavit ve Rıza Tevfik ile beraber çıkardıkları "Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiyye" (1909) dergisinde, Avrupa'nın siyasi tarihine ve sosyolojiye dair değerli yazıları da vardır. Derginin ilk sayısında programlarını açıklarken, milletin iktisadi ve içtimai eğitimine hizmet etmek gayesini taşıdıklarını belirttikten sonra, tarihi incelerken kendilerine iktisadi alanda ve içtimai alanda yapılan çalışmaları temel bir kaynak olarak görmekte ve bu çalışmalara yer vermektedirler.

Ahmed Şuayb mesleki çalışmaları dışında, edebiyatla ilgisi okul sıralarında başlar ve Servet-i Fünun'da gelişir. Edebi eserlerin ilmi metodlarla ve sağlam bir bilgiye dayanılarak incelenmesi gerektiğine ve bunun için sosyoloji ve psikoloji bilimlerinden de faydalanılması zaruretine inanıyordu. Faguet, Lemaitre gibi Fransız tenkid üstadlarını da takdir etmekle beraber, Fransız edebiyat tarihçisi, tenkidcisi ve düşünürü Hyppolite Taine (İpolit Ten) onun en çok beğendiği ve tesirinde kaldığı yazardır. 1899 ekiminden başlayarak, Servet-i Fünun'da, "Hayat ve Kitaplar" başlığı altında Fikret'in teşviki ile yazılıp yayımlanan ve sonra yine aynı adlı bir kitapta (1913) toplanan incelemelerin en hacimlişi Taine ile ilgilidir. Aynı eserde yer alanlar arasında Gabriel Monod (Gabriel Mono), Ernest Lavis (Ernest Lavis), Gustave Flaubert (Güstav Flober), Neibuhr (Nibûr), Ranke ve Momsen gibi ünlü tarihçi ve yazarlar da yer alır.

Şuayb, XIX. asır Batı Avrupası'nın düşünce ve sanat hayatında büyük tesirleri olan bu isimler hakkındaki bilgiyi, onlar için yazılmış, güvenilir kaynaklardan faydalanarak, fakat yeni bir sentez halinde vermektedir. Ayrıca, yine Servet-i Fünun'un "Esmâr-ı Matbûât" sütununda, Fransız basınından haftası haftasına takip ettiği sanat, fikir ve edebiyat aktüalitesini de aktarmak suretiyle, genç nesillerin Batı fikir ve edebiyat dünyası ile sürekli temaslarını sağlamaya da çalışıyordu. Şuayb'ın -bu tenkid anlayışı içinde olarak- Servet-i Fünun edebiyatının genel durumu ve bazı şahsiyetleri hakkında yaptığı denemeler, zamanının en çağdaş ve ciddi tenkidleridir. Bu denemelerde, derinlemesine bir görüşle, yalnız kusurları değil değerleri de bulup göstererek, yumuşak ve ağırbaşlı bir ifade ile, yapıcı bir tenkid tarzı geliştirmeyi başarmıştır.¹

YIRMİNCİ ASIRDA TARİH²

Tarz-ı kadîm üzere muharrer tarihler, sırf müelliflerin fikr-i sabitkârânelerine, kuvve-i muhayyilelerine tâbi idi. **Herodot**³ gibi en eski müverrihler vekâyi-i tarihiyyenin ilel ve esbabını taharri etmek, doğru olup olmadıklarını tetkik eylemekle pek az iştilal ederlerdi. Bu müverrihler bir takım kısas ve rivayeti naklederler ki, halefleri de bu mesleği taklit ve takip ettiler. Kudema (eskiler), mazi-i tarihî namına, hafıza-i beşerde kalan şeyleri biliyorlardı. Hâlbuki hafızada yaşayan, bilhassa kısas ve rivâyât, masallardır. Mamafih, bunlar hikâyât-ı iptidaiyyenin o zamanlar yegâne membaları idi. **Tasebet** gibi en ciddî Roma müverrihleri, vekayi-i maziyyede her şeyden evvel kuvve-i muhayyilenin mesaîsine madde-i ibtidaiyye arayan birer sanatkârdır. **Tasebet** der ki: "Tarih enva-ı edebiyattan hitabet ve belagat kısmına dâhildir. Binaenaleyh müverrihler eserle-

¹ Akyüz, Kenan, Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923, İnkılap Kitaevi, İstanbul, 2000.

² Ahmed Şuayb tarafından, Ulûm-ı İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuasınının 15 Kânunuevvel 1324 tarihli birinci nüshasında yazılan makalenin sadeleştirilerek yapılmış çevirisidir. (Osman Özkul)

³ (Halikarnassoslu Herodotus: MÖ 484-MÖ 425; Antik Yunan tarihçi ve yazardır. O.Ö.)

rini, davalarını muhakkak gösterecek veya ensâl-i atıyyeye (gelecek nesillere) âlî bir misal-i ahlak olacak surette tertip ederlerdi. Bunun içinde eşhas-ı vekayî' kahramanlarının ağzına bir takım parlak cümleler güzel lafızlar koymak hususunda hiç tereddüt etmezlerdi. İşte bu surette tesadüfen elde edilmiş bazı hakikat parçalarıyla kısm-ı azamı masaldan mürekkep olmak üzere tarih namına bir takım hikâyeler tertip etmişlerdir ki bilahare bütün âtiye bunları tekrar ede ede sıhhatlarına inanmışlardır. Tetkikat-ı aliye bunların anasır-ı hayaliyyeden mürekkep olduğunu ispat etti. Bin seneden beri dimağ-ı şebaba (genç zihinlere) doldurarak, bunları ezberletmek tarih bilmektir zannedilmiştir.

Tarihin bu tarz telakki-i edebî ve hayalîsi müverrihîn-i kadîme ile olmamıştır. Bütün tenkidat-ı muhakkakîye rağmen yaşamış ve elyevm zindedir. Buna pek çok misal gösterilebilir. Mesela bazı menâzır-ı tabiiyye tasviratı haricinde **Renan**'ın⁴ "*Hayat-ı İsa*" eserinde pek az doğru satır vardır. Lakin ne şayan-ı hayret bir hikâye! Zaten bu tarz kitapların kazandıkları muvaffakiyet mehasin-i edebiyeye sayesinde. Çünkü alelâde kariînin müverrihten istediği şey garip sergüzeştler, münacat ve istimdatlar, nefret ve lânetler... Velhasıl kariî mest ve meshûr edici kelimâttan mürekkep bir musiki; bu zemin üstünde ise **Renan** pek muktedirdir. Fakat romanesk tarihi o derece hırpalamamalı. Mademki bizi alakadar ve müteessir etme meziyetini hâiz. Şurası aşikâr ki, bir müverrih ne derece sanatkâr ise, hakikatten o derece uzakta kalır. Çünkü sanatkâr her şeyi büyütme hem hakikatten pek fazla görmeye meyyâldir. Meşkûk bir takım faraziyât kuvve-i muhayyilesini tağyire kâfidir. Sanatkâr hakâyika lüzumu derecesinde iltifat etmez. Evham ve hayalât içinde meftûniyetlere, heyecanlara düşer. Bazan bir kelime, bir hayal için her şeyini feda eder. **Fustel Dökolaj**⁵ der ki: "Cem'iyat-ı kadîmenin âdât-ı itikadiyat ve tarz-ı tefekkürîyeleri bizimkilerine asla müşabih değildir. Hâlbuki sanat şahsi olup, sanatkâr eşhas ve vekayii, hüsn-i zevk-i zatiyyeye göre muhakeme etmiş ise tabiidir. İşte bunun içindir ki, Roma Tarihi tettebbu edildiği zaman görülür ki, onu her nesil kendi hissiyatına göre muhakeme etmiştir. Diğer taraftan âsâr-ı hurafat yaşayan akvamı tetkik edersek, mesela Yunanîler, e'âl ü icraât-ı beşeriyyeye her zaman âlihelerini müdahale ettirirlerdi. **Homer**⁶'in hikâyâtını okuyunuz, hemen her sahisinde mabutlar hareket eder.

Hıristiyanlığın muzafferiyetinden sonra, tarihin teolojik teâkkisi sarahaten taayyün edip, asır be asır kesb-i ehemmiyet etti. Roma kilisesi tarihi daire-i hüküm ve nüfûzuna almıştı. Kezu diyor ki: "Beşinci asırdan sonra on altıncı asıra dek olan tarihi nazar-ı

⁴ (Ernest Renan: 1823-1892, Fransız filozof ve yazarıdır. O.Ö.)

⁵ (Numa Denis Fustel de Coulanges: 1830-1889; Fransız tarihçi O.Ö.)

⁶ (Homeros: M.Ö. 8. yüzyılda İzmir'de ya da Sakız Adası'nda yaşamış olan, İlyada ve Odyssea'nin yazarı, Grek tarihçidir. O.Ö.)

mütâlâadan geçiriniz. Fikr-i beşere hâkim olan, onu idare eden teolojidir. Mesâil-i felsefiyye, siyasiyye, tarihiyye hep teoloji noktasından tetkik edilmiştir. O bir kan ki, **Bacon**⁷ ve **Dekart**'a⁸ gelinceye kadar Avrupa âleminin damarlarında cvelan etmiştir. Bunların ef'âl-i beşriyyeye müdahale ile temin-i muzafferiyete çalışacakları zann olunurdu. Yakın zamanlara kadar, en meşhur feylesoflar bu nevi itikâdâta iştirak ettiler. Bu nevi fikirlerdi ki, **Laybniç**'i⁹ pek nikbin fikirlere sevk etmişti.

Tarihin, teolojinin romanesk tarz-ı telakkisini terk eylemesi üzerine cereyan-ı eşyayı izah için başka sebepler keşfetmek icap etti. Ve işte bu lüzumdan tarihin telakki-i felsefisi doğdu. O bize öğretiyor ki, hadisat bir takım zarûratın taht-ı tesirindedir. Ve ilim işte bu zarûratı tayine çalışıyor. Lâkin onlar o derece müşveş ki, kâmilin def'i pek güçtür. Vakıa, bazı esbâb-ı azime-i umumiyenin tarihte vücûdu inkâr edilemez. Meselâ, Sezarizm'in Roma hayatının devirlerinde zarureti, bir zaman-ı muayyende, Avrupa memâlik-i muhtelifesine doğru hareketi, reaksiyonları, aksiyonların takibi gibi. Lâkin tarih öyle vekayi' ile meşhundur ki, bu vekayi' büsbütün başka ve birbirine asla benzemeyen eşkâl altında vukûa gelebilirdi. Zira hiçbir kanun umumî olanları taht-ı zarurete almamıştır. Meselâ İngiltere, tekâmülü, eğer Hostenag Muharebesi Normanlar tarafından kaybedilmiş olsaydı; ihtimal ki, büsbütün başka olacaktı. Eğer **Anibal**¹⁰ teşebbüsünde muvaffak olup, Roma'yı zapt ve burasını bir Kartaca mamuresi şekline soksaydı, tarih-i atikin bütün bütün tarz-ı cereyanı, medeniyetin şekli, suret-i umumiyede tebeddül edecekti. Binaenaleyh, kavanin yahut felsefe-i tarihe dair münakaşa etmek boştur.

Bir kere hadisata vukûfumuz tam değil. Vak'anüvisân ancak nazar-ı dikkatlerini câlib olanları zapt ve kaydetmişlerdir. Ve bunların câlib-i nazar-ı dikkat oluşu, ehemmiyet-i müstakbelesinden nâşi değil, belki o esnadaki ehemmiyeti zahiriyesinden dolaydır. Hastenag Muharebesi, İngiltere'nin tekâmülünü tayin ettiğinden, pek mühimdir. **Waterloo Muharebesi**¹¹ ise, zahiren ne kadar mühim olursa olsun, hakikat-ı halde hiçbir netice-i tarihiyyesi olmayan bir hadisedir. Çünkü Napolyon bu muharebeyi kazanmış olsa bile, tarihin muharebesini tebdil etmiş olmayacaktı. Napolyon küçük bir orduya malik olup, artık bunu tertipte muktedir olamayacağından, sükûtu ancak birkaç hafta tehir edecekti. İşte bu kadar İnsanlar, müşahede ettikleri hadisatın netâyic-i müstakbelesine hükmedemezler.

⁷ (Francis Bacon:1561-1626; İngiliz empirist filozofudur. O.Ö.)

⁸ (René Descartes:1596-1650; Fransız rasyonalist filozofudur. O.Ö.)

⁹ (Gottfried Wilhelm Leibniz :1646-1716; Alman rasyonalisti ve bilim filozofudur. O.Ö.)

¹⁰ (Hannibal: MÖ 247-MÖ 183; Kartacalı politikacı ve asker O.Ö.)

¹¹(Waterloo Savaşı; 16-18 Haziran 1815 tarihlerinde gerçekleşen, Fransa İmparatoru Napolyon'un mutlak yenilgisiyle sonuçlanan ve Avrupalı güçler arasında 23 yıldır süren silahlı mücadelenin sonunu getiren muharebedir. O.Ö.)

Hayat-ı içtimaiyyenin tebdilât-ı azimesi, hiss olunmayarak vücuda gelir. Ve yalnız bir müddet sonra görülebilir. İçinde yaşayanlar bunu hissetmezler bile. İstikbal onu tehyie edenlere (yaşatanlara) mestur ve hafidir. Bir müverrihin zapt ve kayda tenezzül etmeyeceği ve zahiren pek az haiz-i ehemmiyet bir vak'a; mesela bir keşif, bir büyük muharebenin kayıp ve kazanılmasından ziyade netayic-i sanaiyye, siyasiyye ve içtimayyeye bais olabilir.

Demek oluyor ki, tarihte bir vak'a esbab-ı azime-i umumiyyeye ve büyük kanunlara tabi olanlarda la-yetegayyüzdür. Mesela Fransa, mazi-i tarihiyyesinden dolayı büyük ihtilali müteakiben monarşilik (vahidü'l-emir) bir hükümet tevlid ve bundan evvel hüküm ferma olan dehşet ve fetretten dolayı da diktatör meydana çıkaracaktır. Eğer Bonapart olmasaydı, bî-şüphe Moro veya başkası olacaktı. Lakin bunlar Bonapart gibi sahib-i dehâ olmadıklarından, daha az payidar ve iade-i hükümet daha evvel vukua gelecekti. Fakat tarihi pek az tebdil eder görülürse, bir kere de hadisatın netayic-i baidesini nazar-ı dikkate alalım: Eğer Bonapart, Fransa tarih-i mefahiriyesinde o şanlı muzafferiyata nail olmasa idi, bilahere başına bir üçüncü Napolyon çıkıp Famon(te) felaketlerine duçar olmayacak idi.

İşte bu hadisat-ı ahire, hep kanun-ı umumiyyeden müstakil ve müstesnadır. İşte burada, tesadüfen tarihte oynadığı rolün bir delil-i cedidi daha görülüyor. Velhasıl tarih daima hareket eden esbab-ı umumiyye meyanına evvelce rü'yet ve keşfine imkân olmayan esbab-ı tâliye-i âriziyye ile doludur ki, bazan ehemmiyetleri pek ziyadedir. Esbab-ı umumiyyeyi keşfetmek her zaman kolay değildir.

İnsanları idare eden akıl ve zekâ değildir; hey'et-i mecmuası, tabiat-ı esasiyyemizi teşkil eden ve hissiyat nam-ı umumisi altında toplanan sevk-i tabiî, ihtiyacât, ihtirasât gibi şeydir. Vakia mahsul-i zekâ ve irfan olan keşfiyat-ı ilmiyye ve sinaiye, şerait-i mevcudiyet-i beşeriyyeyi tebdil ederler. Binaenaleyh zekâ bu tebeddülâtın bil-vasıta illetidir. Sahife-i âlemde parlak roller oynayanlar, fart-ı zekâlarıyla değil, belki hissiyatlarının, yani tabiat-ı esasiyyelerinin kuvveti sayesinde buna muvaffak olmuşlardır. Roma İmparatorluğu inkıraza yüz tuttuğu zaman Romalılar her zamankinden malumatlı, terbiyeli ve zeki idiler. Lakin temin-i azimet ve ikballerine bais olan tabiat-ı esasiyyelerine artık sahip değillerdi. Sebat, teenni, fena-yı nefis gibi evsaf-ı esasiyyelerini kaybetmelerinden dolayı mahvoldular. Nitekim Cenubî (Güney) Amerikalılar, Şimalîler'in kanun-ı esasiyyelerini hemen aynen iktibas eyledikleri halde, onlardaki kuvve-i teşebbüsiyye, kuvvet-i hayat, kanun ve vazifeye riayet gibi evsafa malik olmamalarından dolayı, el'an istibdat ve iğtişaştan kendilerini kurtaramıyorlar.

Hülasa-i kelim, efkâr ve fiilimizin nâzımları hissiyattır. Cemiyât (toplumlar) arzular, ihtiraslar, itikatlar, ihtiyaçlar yani hissiyat üzerine müesses olup, muhakemat ve makulata müstenit değildir. Şüphesiz bu hissiyat hakiki bir mantığa istinaden tebeddül ve tekâmül ediyorsa da bu mantığın kanunlarını henüz hiçbir mütefekkir keşfedememiştir. Amalimizi, ihtiraslarımızı tevlid eden kuvva daima gayr-ı kabil-i mukavemettir. Akıl bunları biliyor, bilse de bir şey yapmaya muktedir değil. Hâlbuki bu muzlim ve lakin hâkim kuvvetler, insanları ekseriya en bedihî olan menfaatları hilafına sevk eder.

Tarihin güzârîş-i asar ve edvârı arasından sanatlarını, icraat ve ef'alini okuduğumuz aktörleri hareket ettiren bu esrar-alûd olanlarıdır. İnsan daima kendisinin rehberi akıl olduğuna kanidir. Hakikat-ı halde ise, ef'al-i hayatiyyesi nadiren akıl tarafından idare edilir. Ef'al ve icraatımızın müvellidi, hissiyatımızın mantığıdır. En dehşetli müstebitler bu mantığın sikletini hissetmişler ve onunla mübareze edememişlerdir. Napolyon diyor ki: "Birçok yalanlara, tasavvurata malik oldum. Lakin onların hiçbirisini icra edecek hürriyete malik olamadım. Sefine-i devletin dümenini kuvvetli ellerimle tuttum ve lakin cereyan o kadar şiddetli idi ki, bir türlü arzu ettiğim cihete sevk edemedim. Asla kendi kendimin hâkimi olamadım. Daima hal ve tesadüf tarafından idare edildim." Görülüyor ki, en kuvvetli hükümdarlar bazen arzu ve meramlarını icraya gayrı muktedirler. O arzu, binlerce na-mer'i arzulara çarpıyor ve bunların heyet-i mecmuası icray-ı hüküm ediyor. Bu küçük amal-i müşterekenin esbabını izah etmek, bunların tarzı tebdillerini anlamak için, evvela eşhasın sonra akvamın nihayet halkın psikolojisi malum olmalı ki, hal-i hazırda bunlara dair pek az şey biliyoruz. İşte tekâmül-i tarihiyi idare eden esbab-ı umumiyye ile sebâb-ı âriziyyeyi gördük. Bu esbab-ı taliye evvelce keşfedilemez. Yalnız esbab-ı umumiyye bazen bize malum olabilir. Onu evvelce görüp anlayabiliriz.

Asr-ı ahirde bütün müverrihlerin merbut oldukları şey, bu esbab-ı umumiyyenin tetkikinden ibarettir. Onlar ilel ve hadisatın ne derece mütenevvi, müteaddid ve ezmineye göre nasıl değiştiğini pek az görebilmişlerdir. Binaenaleyh, tarihin teselsül ve irtibatına dair, izahatları, ekseriya tıflanedir. Bazıları için bir kavmin bütün tekâmülünü izaha yalnız iklim kâfidir. Diğerleri ile Hegel ile birlikte pek âşîkar olan şu fikirleri müdafaa ediyorlar: "Bir cemiyet-i hazıra hâl-i sabıkanın neticesidir." Yine Hegel¹² ile beraber bir kısım hükema, büyük adamlara hadisat üzerinde fevkalade bir rol atfediyorlar. Tufeyl gibi müverrihler dahi bir kavmin tekâmülünü müessesat-ı siyasiyye ve ictimaiyyenin tayin ettiği iddiasındadırlar. Ten¹³ tarihte illet-i hâkime olarak ırk, muhit, an-

¹² (Georg Wilhelm Friedrich Hegel: 1770-1831; Almanların ünlü idealist filozofudur. O.Ö.)

¹³ (Hippolyte Adolphe Taine: 1828-1893; 19. yüzyıl Fransız Pozitivizminin önde gelen adlarından düşünür, eleştirmen ve tarihçidir. O.Ö.)

nazariyesini ortaya atıyor. **Fostel de Kolonej**¹⁴ bütün medeniyet-i atikiyyeyi kudemanın ecdada ve emvata karşı olan hareket-i fevkaladelerinden çıkarıyor.

Son zamanlarda da bugün de tarihin en belli başlı alanı olarak evamil-i iktisadiyye gösteriliyor. Hadisât-ı tarihiyyenin sebep-i tevellüdünü küçük miktarda avamile isnad etmekle beraber, rasat-bin bir nazar-ı nafiz-i itikada malik müverihler başka avamilin mevcudiyetini görmüşlerdir. Mesela hadisatı, avamil-i selaseye atfeden **Ten**, Fransa ihtilalini tetkik ederken bunları müdahale ettirmeyerek, bilhassa halkın kabiliyet-i teh-yiciyesini, ruhunu tettebbu ediyor; muhitin tesirini ihmal ediyor. Hâlbuki bu devirde tesiri azimdi. Velhasıl esbabı tabiiyye artık tarihe girmiştir. Velakin bu esbabın tesir ve amelini bihakkin tayinden henüz pek uzağız. Bu avamil zamana göre pek muhtelif surette icra-yı tesir edebilir. Bazıları, ezcümle terakkiyat-ı sınaiyye, mesela makineler zamanımızda pek büyük bir rol oynadıkları halde evvelce hiçti. Nitekim vaktiyle büyük imparatorluklar tesis eden, kanlı muharebelere bais olan, münâzaat mezhebinin (çatışmacı doktrin) nüfuzu zamanımızda zayıftır. Eğer hükümet-i tarih namı altında bu esbaba vukuf murat olunuyorsa; denilebilir ki bu felsefe her devre göre değişir. Bu avamilin haricini, istikbalin tekâmül-i tarihîsini tayin edecek başka avamilin doğduğunu görüyoruz. Meselâ Avrupa-yı merkezî, komşularının üstüne atılmak için, müterakıp fırsat olan hükümet-i muazzama-i askeriyeye tarafından işgal edilmiş. Hükümât-ı müttehida, Avrupa'ya öyle müthiş bir rekabet-i iktisadiyye yapıyor ki, Avrupa, hükümât-ı müttehidenin ensaat-ı ticariyyesine karşı, her gün biraz daha yüksek setler yaparak bir parça kendisini müdafaa edebiliyor. Uzun bir uykudan uyanan Asya, Avrupa'nın en askerî bir devletini mağlup etmiş ırk-ı ebyâz için bir tehlike olmuştur. Evvela akvam arasında müthiş bir ma'reke ceng-i iktisadî, saniyen şimdiiye kadar misli nâ-mesbuk muharebat işte ufk-ı istikbalin mazlemine!

Tettebbu'-u Tarihte İlmî Usuller:

Umumiyetle müverrihîn tarafından tetkik edilen teracim-i ahval-i hükümdarân ve hikâye-i muharebatı bertaraf edelim. Yeni usuller bunlardan pek çok faydalı şeyleri karanlıktan zahire çıkarmışlardır. Bu usuller, bir kavmin bir an-ı muayyende hal-i maddî, ahlakî ve fikrîsini meydana koyarak, itikadatının, müessesatının, sanayiinin suret-i tevsi'ini gösterebilirler. Ağır velakin emin bir surette görüyoruz ki, tettebbu'-u tarih vaktiyle sırf üdebanın iken, bugün ulemanın eseri olmak üzeredir. Kuvve-i hayaliyyenin hevesat ve amali yerine, hakikat-ı ilmiyye kaim oluyor. Romo'nun zamanında cemiyyat-ı iptidaiyyenin mükemmeliyetine dair serdedilen efkâr-ı garibiyyeyi kâmilten tebdil eden ilimdir. Jeoloji ve paleontoloji ecdadımızın tarihini tersime hizmet etti. Asar-ı atika bize, mazi-i kable't tarihi bütün safahat-ı muhtelifesi ile yaşattı. Aile, ahlak

¹⁴ (Numa Denis **Fustel de** Coulanges: 1830-1889; Fransız tarihçi O.Ö.)

hakk-ı tasarrufun menabi'ini keşf ve bunların geçirdiği safahat-ı muhtelifeyi öğretti. Bu sayede bilmediğimiz lisanlar, medeniyetler, ırklar meydana çıktı. Mısırliler, Asurliler, Finikeliler, Babiller hakkındaki malumat-ı tarihiyenin yeniden öğrenilmesi lüzumu hissolundu. Beşerin tekâmül-i maddî ve fikrîsini bina eden antropoloji, natık-perdazânın, üdebanın mübahasat ve münakaşatı yerine emin vesâik meydana koydu.

İki vukuf-ı mühim: Tekâmül, merbutiyet, taharriyat-ı hazıra sayesinde mertebe-i bedahete vasıl oldu. Bu iki esasın malumat-ı muhtelifi-i beşeriyyeye tatbiki, bu malumatı kâmilen değiştirdi. Mesela kanun-ı tekâmül, cemiyat-ı beşeriyyenin tarz-ı telakkisini büsbütün tebdil etmiştir. Vaktiyle meşhur **Küviye**¹⁵ küre-i arz üstündeki mahlûkatta vukua gelen tebeddülât-ı amîkanın şiddetle ve bir silsile-i inkılabat ve ibdaat-ı minvaliyye ile vücud-pezir olduğunu iddia etmişti. Lakin biz şimdi biliyoruz ki, bu inkılabat öyle şiddetle hâsıl olmamış, küçücük bir tohum nasıl yavaş yavaş koca bir ağaç oluyorsa, bu âlemde öyle hissedilmez tağyirat-ı tedriciyye ile değişmiştir. Bu tebeddülât günü gününe takip olunuyorsa, bu âlemde öyle hissedilmez tağyirat-ı tedriciyye ile değişmiştir. Bu tebeddülât günü gününe takip olunursa, göze görünmeyecek derecededir.

Gerek mevcudat-ı zi-hayatta, gerek cemiyat ve itikadattaki tebeddülât pek ağırdır. Yüksek şekiller çıkmazdan evvel mevcudat ve eşya daima bir silsile-i eşkâl-i mutavasıtadan geçmiştir. Velhasıl her yerde kanun-ı tekâmül, merbutiyet, vaktiyle Hegel tarih nokta-i nazarından kanun-ı tekâmülü müdafaa etmiş, fakat bu hakikat birçok mellifler ve rical-i siyasiyye tarafından pek az anlaşılabilmişti. Hele ilk Fransız vazı'-ı kanunları bunu hiç bilmiyorlardı. Mazi nazar-ı dikkate alınmaksızın, bir cemiyetin her parçası birden değiştirilip yeniden yapılabilir. Ve işte bu fikri tatbik için, birdenbire ve büsbütün maziden kat'-ı alaka ederek bir devr-i cedid küşad ettiler. Lakin biran için boğulabilen sada-yı emvat bir müddet sonra yeniden feryada, yeniden icra-yı hüküm ve nüfuza başlayarak mazi tekrar avdet etti. Tekâmül ve merbutiyet kanunlarının tarihe girmesi pek müşkülâtla oldu. Fransa'da bunları en iyi anlayan Ten, Fostel, Dökolaj'dan başkası gösterilemez. Dökolaj der ki: "Mazi insan için kâmilten asla olmaz. İnsan onu unutabilir. Fakat o insanı daima muhafaza eder, bırakmaz. Her devirde olduğu gibi, o bütün efkâr-ı salifenin mahsül ve zübdesidir. Medeniyat-ı hâzıra, tamamıyla medeniyat-ı maziyyeden çıkmış ve medeniyat-ı müstakbelenin de tohumlarını neşretmekte bulunmuştur."

Bu kavaidi Dökolaj Roma tarihine tatbik ederek, onun yekdiğerine ne derece merbut olduğunu ve müessesatının tebeddülât-ı şedideye maruz olmadığını söylüyor. İmparatorlar zamanında bile cumhuriyet hiç kaybolmamıştı. Roma devleti, cumhuriyet tesmi-

¹⁵ (Jean Léopold Nicolas Frédéric Cuvier: 1769-1832; karşılaştırmalı anatominin, bilimsel paleontolojinin kurucusudur. O.Ö.)

yesinden hâli kalmadığı gibi, imparatorlarda senato millet namına idare-i lisan ediyorlardı. Daima intihabata tabi tutulan imparatorlar, hakikat-ı halde kayd-ı hayatla mansub-ı hakiki rüesa-yı cumhur idiler. Onlar şimdi Cenubî Amerika'da hüküm ferma olan küçük Niranlarla kabil-i kıyastırlar. Mazi ile merbutiyet rönesans olmuş ise, on altıncı asırda değil, dokuzuncu asırda Şarلمان zamanındadır. Dokuzuncu asırda tecceddüd eden an'âne artuk düçarü'l-kita' olmadı. Sanayi ve edebiyat doğmuyor belki tekâmüllerini takip ediyorlardı. Terakkiyat-ı sanat, on ikinci asırdan on altıncı asıra kadar, hiç durmamıştır. Halkın, ırkların ruhunu tetebbu eden psikoloji, hissiyat ve itikadiyatın suret-i tevellütlerini anlamaya hizmet etti. Hadisat-ı tarihiyyeyi tevlit eden avamil meyanında en mühimi psikolojik avamildir. Bizim hadisata atfettiğimiz ehemmiyet, kıymet ancak husule getirdikleri intibaata vabestedir. Bu inbaat netayicidir ki, bilahare all ü esbab olurlar. Müverrih ve bilhassa rical-i devlete lazım malumat-ı muhtelif-i beşeriyyeyi tertip edersek, ilk derecede ahval-i ruhiyye-i millete, halkın temayülat ve cemat-ı hissiyesine temas eden ilimler ve tekâmül-i tertib-i beşeriyye hakkındaki kanunlar konmalıdır.

Bunların ahval-i muhtelifedeki tarz-ı hareketlerinin miftahı ise, psikoloji ilminin elindedir. Şüphesiz, milyonlar insanları idare eden eşhas-ı azime-i tarihiyye, fitraten yahut bittecrübe bazı malumat-ı esasat-ı psikolojiyeye malik iseler de bunlar, na-tamam ve herhalde gayr-i kabil-i tatbiktir. Mesela, şayan-ı hayret bir surette Fransızlar'ın hilkat-i kavmiyyesini, temayülat-ı tekmiyyesini bilen Napolyon İngiliz, Rus, İspanyollar'ın ruhunu asla bilmemiştir. Mesela, efkâr-ı umumiyede büyük hareketler tevlit ettirecek veyahut bu hareketlerden onları feragat ettirecek kavaid-i psikolojiyeye rical-i devlete sual edilecek olsa, pek müşkül mevkide kalırlar. Makyavel¹⁶, vaktiyle rüesa-yı devlet için, bazı kavaid serdetmişse de bunlar pek muhtasar ve cümlesi hile ve şiddet istimaline münhasır gibidir. Elyevm mihre-i erbab-ı siyaset, ahval-i müşkülde hatt-ı hareket olarak ya zulmü veya şiddeti kabul, bazan da maneviyeten bir usulden diğerine geçiyorlar. İşte Rusya'da ciddi bir vasıta-i hüküm ve nüfuz ancak şiddet olduğu fikri hüküm fermadır. Fransa ihtilali başka hiçbir vasıta tanımadı. Müessîn-i mezahip ise, mauvaffakiyetlerini vasıta-i muhtelifeye meyundurlar. Bu da gösterir ki, şiddet bazı zamanlarda bir vasıta-i muvaffakiyet olabilir. Fakat daima temin-i muvaffakiyet etmez ve bilhassa çok zaman için asla.

Halk ve akvamın psikolojisi, en mühim hadisat-ı tarihiyye-i maziyye ve müstakbelenin miftahını camidir. Mezahip ve imparatorlukların tesisini tayin eden, hareketi azime-i halktır. Roma'da muharebat-ı dahiliyye, marbisus, silla kabsar ve imparatorlar ha-

¹⁶ (Niccolò di Bernardo dei Machiavelli:1469-1527; "Prens-Hükümdar" isimli ünlü eserin yazarı Floransalı İtalyan düşünür. O.Ö.)

rekât-1 halkın neticeleridir. Bu harekât kurun-1 vustayı ve ezmine-i cedideyi de imla eder. Arap imparatorluğunun tesisi, Fransa ihtilali, komon hep bu harekâta medyun-
dur.

Ahmed Şuayb

Kaynakça

Akyüz, Kenan, Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923, İnkılap Kitaevi, İstanbul, 2000.

Şuayb, Ahmed, "Yirminci Asırda Tarih", Ulûm-ı İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası, Cilt. 1., Sayı. 1, sh. 11-24, 15 Kânunuevvel 1324